тему нематеріального стимулювання, та здійснено прогнозні розрахунки на період до 2015 року для окремих підприємств Дніпропетровського регіону.

Таким чином, вдосконалення ведення соціально-трудових відносин та практичне впровадження стратегії нематеріальної винагороди працівників не лише покращить ступінь ефективності використання робочої сили, а й підвищить рівень прибутковості та конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств на вітчизняному ринку.

Література:

1. Величко О. В. Стратегія ефективного використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. – Економіка АПК, 2011. - №5. – С. 147-152.
2. Вітвіцький В. Вплив основних чинників на підвищення продуктивності праці / В. Вітвіцький, З. Мемельська // Україна: аспекти праці. – 2006. – №2 – С. 29-34.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – 3-тє вид., випр..і доп. / О.А. Грішнова. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 559 с.
4. Дієсперов В. С. Продуктивність сільськогосподарської праці: Моногр. / В.С. Дієсперов – К.: ННЦ ІАЕ., 2006. – 274 с.
5. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот – К.: КНЕУ, 2002. – 345 с., с.336
6. Маркс К. Заработная плата, цена и прибыль / К.Маркс. – М.: Политиздат, 1983. – 63 с.
7. Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. / М.В. Семикіна // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. - №17. – С. 15-21.
8. Синк Скот Д. Управление производительностью. Панирование и оценка, контроль и повышение / Д.С. Синк.: пер.с англ.. – М.: Прогресс. - 1989.-528 с.
9. Стрельчук Є. М., Коваленко Т.Л. Мотиваційний моніторинг та оцінка ефективності системи мотивації / Є.М.Стрельчук, Т.Л.Коваленко // Актуальні проблеми економіки. - №8 (86). – 2008. – С.125-129.

УДК 338.43:334.735(477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКІВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Балабан П.Ю. к.е.н., доцент, Курлейко Б.А., аспірант
ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”

У статті розглянуто перспективи розвитку ринків споживчої кооперації у взаємозв’язку з трансформаціями аграрного сектора України. Досліджуються тенденції змін у структурі підприємств сільського господарства за організаційно-правовими формами господарювання, виробництві сільськогосподарської продукції за категоріями господарств та каналах реалізації сільськогосподарськими підприємствами.

The article considers the prospects of development of the market of consumer cooperation in relationship to the transformations of the agrarian sector of Ukraine. Explores the trends of changes in the structure of the agricultural enterprises for the organizational-legal forms of management, the production of agricultural products by types of farms and channels of realization of the agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбувалися в економіці держави в цілому і в аграрному секторі країни після 1991 року, ма-

ли визначальний вплив на розвиток ринків споживчої кооперації Це викликано тим, що традиційно на ринках споживчої кооперації (до 1991 року - колгоспних ринках) реалізовувалась значна частка сільськогосподарської продукції, вирощеної в особистих селянських господарствах, колгоспах і радгоспах. Ринками споживчої кооперації та мережею магазинів з продажу сільгосппродуктів за кооперативними цінами, які у переважній більшості знаходилися на території ринків, у 1990 році було реалізовано сільськогосподарської продукції на суму 2123,1 млн. крб., у 1986 році – 1202,3 млн. крб., у 1987 р. – 1520,8, у 1988 р. – 1642,5, у 1989 р. – 1678,0 млн. крб. Всього за 1986 – 1990 роки реалізовано продукції аграрного сектору країни на суму 8166,7 млн. крб.

Зміна суспільного устрою та перехід України до побудови економіки ринкового типу мали визначальний вплив на всі галузі народного господарства, у тому числі і на агропромисловий комплекс. Суттєвих змін зазнала і система споживчої кооперації та кооперативні ринки, які спеціалізувалися, в основному, на торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість економістів, праці яких присвячені проблемам агропромислового комплексу: Гайдуцький П.І., Геєць В.М., Кириленко І.Г., Лукінов І.І., Саблук П.Т., Точилін В.О. та інші, в історії розвитку аграрного сектора України після 1991 року виділяють два етапи аграрної реформи: до прийняття Указу Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 року) та після Указу.

На першому (підготовчому) етапі реформи були проведені реорганізація колгоспів у КСП, радгоспів у відкриті акціонерні товариства та КСП, створювалися фермерські господарства. Як зазначає В.О. Точилін, „особливістю трансформацій аграрної сфери в Україні стало фактичне затягування з проведенням структурної реформи, що вилилося у майже десятирічний початковий (підготовчий) етап реформи, якого не було у країнах Центральної та Східної Європи” [1, с. 48]. Однак у порівнянні з ними реформи аграрного сектора України відбулися не тільки із з десятирічним запізненням порівняно з країнами з перехідною економікою, але і не було досягнуто їх рівня у сфері інституційних реформ та формуванні ринкової інфраструктури.

Другий етап у становленні цивілізованого аграрного ринку реально починається з прийняття Указу Президента України від 6 липня 2002 року „Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку” та Закону України „Про зерно та ринок зерна в Україні” (7.03.2002 р.), якими була започаткована робота з формування ринкової інфраструктури аграрного сектора. Однак і тут до цього часу не проведена приватизація землі, що для країн Центральної та Східної Європи означало завершення першого етапу структурної реформи аграрного сектора економіки.

Постановка завдання. Метою статті є відображення трансформаційних процесів у аграрному секторі економіки України і перспективи розвитку ринків споживчої кооперації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи перспективи подальшого розвитку ринків споживчої кооперації у контексті трансформації агропродовольчого ринку України, потрібно мати на увазі, що „особливістю України у порівнянні з країнами Центральної та Східної Європи залишається низький рівень ВВП на душу населення, значна частка витрат на продовольство у структурі грошових витрат домогосподарств, досить значна частка сільського господарства у ВВП, висока частка зайнятих у загальній зайнятості, значна частка (третина) населення, що проживає у сільській місцевості" [1, с.54].

Подальші ринкові трансформації суттєво змінили структуру сільського господарства. З ліквідацією колгоспів і радгоспів з'явилися нові види сільськогосподарських підприємств. Уже на 2005 рік практично була створена і функціонує модель структури сільського господарства, орієнтована на розвиток сільськогосподарського виробництва на базі підприємств різних організаційно-правових форм, - крупнотоварне виробництво, представниками якого є агрофірми, і дрібнотоварне виробництво - особисті селянські господарства (ОСГ) та фермерські господарства (табл.1).

Таблиця 1

Зміни у структурі діючих підприємств сільського господарства України за організаційно-правовими формами господарювання у 2005-2010 рр.

Роки	Частка у загальній чисельності підприємств, %					
	колективні підприємства (виробничі кооперативи)	державні підприємства	фермерські господарства	приватні підприємства	господарські товариства	інші
2005	2,6	0,7	73,3	7,1	13,7	2,6
2006	2,4	0,6	74,2	7,1	13,1	2,6
2007	2,2	0,6	74,5	7,2	12,7	2,8
2008	1,9	0,6	74,3	7,3	13,3	2,6
2009	1,7	0,6	73,7	7,6	13,7	2,7
2010	1,7	0,6	73,8	7,5	13,8	2,6

Таким чином, замість колективних сільськогосподарських підприємств (колгоспів) та радгоспів, які складали основу сільськогосподарського сектору економіки України за радянських часів, були створені фермерські господарства, господарські товариства, виробничі кооперативи тощо, які у загальній чисельності діючих підприємств складали на 1.01. 2011 року 73,8%, 13,8 та 1,7% відповідно. Станом на 1.01. 2011 року підприємства державної форми власності практично не відіграють суттєвої ролі у сільськогосподарському виробництві (0,6% у загальній чисельності сільськогосподарських підприємств).

Разом з тим, нові форми господарств в силу різних причин не стали основними у виробництві сільськогосподарської продукції як в цілому по Україні, так і на регіональному рівні. Так, частка їх у загальних обсягах виробле-

ної аграрної продукції за період 1991-2010 рр. має чітку тенденцію до скорочення як в Україні (з 69,5% у 1990 році до 45,0% у 2010 р.), так і в Кіровоградській області – відповідно – з 58,2 до 49,9% (табл.2).

Таблиця 2

Виробництво сільськогосподарської продукції за категоріями господарств в Україні та Кіровоградській області за 1990-2011 роки

Роки	Вироблено всього продукції сільського господарства, млрд. грн.	у тому числі:			Частка у загальних обсягах сільськогосподарської продукції, %		
		сільськогосподарські підприємства	з них фермерські господарства	господарства населення	сільськогосподарських підприємств	з них фермерські господарства	господарств населення
В цілому по Україні							
1990	145,8	101,3	...	44,6	69,5	...	30,5
1995	94,8	48,6	0,6	46,2	51,3	0,1	48,7
2000	77,9	26,5	1,3	51,4	34,0	1,7	66,0
2005	92,6	33,8	3,4	58,8	36,5	3,7	63,5
2006	94,9	37,0	4,1	57,9	39,0	4,3	61,0
2007	88,8	35,4	3,5	53,3	39,9	3,9	60,1
2008	104,0	47,9	5,9	56,1	46,1	5,7	53,9
2009	102,1	45,8	5,1	56,3	44,9	5,0	55,1
2010	100,5	45,1	5,0	55,4	45,0	5,0	55,0
По Кіровоградській області							
1995	3486,8*	2029,8	39,3	1457,0	58,2	1,1	41,8
2000	2657,8*	1083,8	127,5	1574,0	40,8	4,8	59,2
2005	3731,2*	1630,6	343,3	2100,6	43,7	9,2	56,3
2006	3781,4*	1765,5	407,7	2015,9	46,7	10,8	53,3
2007	2728,4*	1196,4	246,4	1532,0	43,8	9,0	56,2
2008	4146,6*	2236,1	521,3	1910,5	53,9	12,6	46,1
2009	3694,4*	1843,7	414,8	1850,7	49,9	11,2	50,1

* *у млн. грн.*

При нерівномірному зростанні загальних обсягів виробництва продукції сільського господарства частка господарств населення в Україні зросла з 30,5 у 1990 році до 55,0% у 2010 році, або на 24,5%, у Кіровоградській області – з 41,8 до 50,1%. Незначні варіації показників по роках були обумовлені незначною часткою нових агроформувань, які у таблиці представлені фермерськими господарствами, ростом цін на сільськогосподарську продукцію та кліматичними умовами в окремі періоди, а також непослідовністю реформ, які до цього часу не завершені у сільському господарстві України.

Аналогічні тенденції характерні і для розвитку виробництва основних сільськогосподарських культур у Кіровоградській області. Так, частка фермерських господарств у виробництві агропродукції в Кіровоградській області зросла за період з 1995 по 2009 роки з 1,1 до 11,2%, господарств населення – з 41,8 до 50,1%, що дозволяє прогнозувати збільшення поступлення продукції на кооперативні ринки.

Ситуація, що склалася, сприяє в перспективі розвитку ринків споживчої кооперації, так як у переважній більшості вони здійснюють торгівлю сільськогосподарською продукцією і сировиною, вирощеною у особистих селянських господарствах, та надають послуги сільським товаровиробникам у реалізації лишків сільськогосподарської продукції. Крім господарств населення надлишки своєї продукції збувають на ринках і дрібні товаровиробники, що дозволяє вести мову про наявність достатньої кількості суб'єктів господарювання, які у перспективі будуть активно використовувати ринкову торгівлю, як засіб отримання готівкових коштів для ведення сільського господарства. Про це свідчить і аналіз динаміки індексів виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарств по Кіровоградській області (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка індексів продукції сільського господарства Кіровоградської області за категоріями господарств у 1995 – 2010 рр. (%)

Роки	Сільськогосподарська продукція господарств усіх категорій	у тому числі:	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1990 р. = 100			
1995	63,4	47,6	117,8
2000	48,3	47,6	127,3
2005	67,8	38,2	169,9
2006	68,7	41,4	163,0
2007	49,6	28,0	123,9
2008	75,3	52,4	154,5
2009	67,1	43,2	149,7
2010	65,4	43,4	149,3
Зміни за 1995 - 2010 рр.,+ -	2,0	-4,2	31,5

При незначному зростанні індексу господарств усіх категорій у порівнянні з 1995 роком, відбулося скорочення виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами на 4,2%. Стосовно продукції, вирощеної господарствами населення, - відмічається постійне зростання індексу виробництва від 117,8% у 1995 році до максимального значення 169,9% у 2005 році з подальшим незначним коливанням показника в межах 123,9 – 163,0%, що підтверджує можливість в перспективі більш широкого залучення цієї категорії господарств до співпраці з ринками споживчої кооперації. Таким чином, господарства населення залишаються важливим джерелом надходження сільськогосподарської продукції та сировини на ринки споживчої кооперації.

Перехід виробництва сільськогосподарської продукції на приватну основу та поява великої кількості недержавних ринково орієнтованих виробників передбачає створення відповідної підтримуючої агробізнесовий сектор ринкової інфраструктури, яка дозволила б розширити канали реалізації сільськогосподарської продукції та сировини.

Як відомо, основна маса виробленої сільськогосподарської продукції за радянських часів розподілялася державою через планові державні закупівлі та заготівлі сільськогосподарської продукції системою споживчої кооперації, а також канали оптової і роздрібної торгівлі. Близько 85% товарної продукції сільськогосподарського виробництва закуповувалось державою і реалізовувалось населенню та переробним підприємствам через систему матеріально-технічного забезпечення, державну та кооперативну торгівлю [1, с. 114]. У вільну реалізацію (в основному через колгоспні ринки та магазини міськкоопторгів) поступали до 10-15% агропродукції, вирощеної у підсобних господарствах населення та продукції, що залишалася у колгоспів і радгоспів після виконання ними планів державних закупівель.

З переходом до побудови ринкової економіки відбувся демонтаж старої системи, з'явилися нові канали реалізації сільськогосподарської продукції та сировини. Уже у 1991-1997 рр. закупівлі у державні фонди практично припинилися. Замість планово установлюваних обсягів заготівель, які доводилися товаровиробникам, основна маса сільськогосподарської продукції реалізовувалася через підприємства торгівлі та на ринку і лише незначна частка її закуплялася державними агентами ринку – Держкомрезервом та ДАК „Хліб України", які закупляли продукцію рослинництва (у першу чергу зерно) за рахунок бюджетного фінансування у регіональні та загальнодержавні фонди. Лібералізація економіки, посилення товарного характеру сільськогосподарського виробництва та формування в Україні аграрного ринку, що стало характерним для 2000 і подальших років, змінили і структуру каналів реалізації продукції, які більше відповідали ринковим умовам діяльності. З'явилися аграрні біржі, аукціони, торговельні дома. Таким чином, з часом, створені і ефективно функціонуючі за радянських часів канали реалізації частково деградували, окремі – зберегли свою роль, з'явилися нові канали ринкового типу.

На сьогодні інфраструктура агропродовольчого ринку представлена приватними та іншими недержавними суб'єктами господарювання, взаємовідносини між якими здійснюються на основі ринкової кон'юнктури, попиту і пропозиції. Економічний аналіз каналів реалізації окремих сільськогосподарських продуктів, які широко представлені і реалізуються на кооперативних ринках, за період з 1991 по 2011 роки свідчить про наявність значних змін у їх структурі (табл.4).

Так, якщо до 1991 року основна маса сільгосппродукції реалізовувалася заготівельним організаціям та переробним підприємствам (від 80,4 до 99,1% у 1990 році по різних видах продукції), то роль цих каналів з часом різко знизилася, скоротившись у 2010 році з 80,4 до 3,4% по зерну, з 98,9 до 4,2% по олійних культурах, з 94,8 до 25,5% по худобі та птиці і лише по молоку скоротилася до 92,7% (на 6,4%), однак залишилася основним каналом реалізації, що викликано специфікою виробництва та ліквідацією крупних молочно-товарних ферм і тваринницьких комплексів. Інша частина сільгосппродукції реалізується посередникам.

Таблиця 4

Структурні зміни у каналах реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами України за 1990-2011 рр.

Продукти	Канали реалізації, % до загального обсягу реалізації											
	на ринку				заготівельним організаціям та переробним підприємствам				населенню в рахунок оплати праці			
	1990	1995	2000	2010	1990	1995	2000	2010	1990	1995	2000	2010
Зернові культури	3,2	19,2	34,8	7,1	80,4	37,5	4,0	3,4	13,2	30,3	20,6	0,9
Олійні культури	0,4	27,7	46,4	5,0	98,9	5,1	2,4	4,2	0,8	11,9	10,1	0,1
Овочі	8,0	41,2	47,0	12,2	89,4	39,6	13,3	37,2	2,6	15,1	21,1	0,6
Худоба та птиця	1,8	26,2	38,4	7,5	94,8	46,1	21,6	25,5	3,3	16,4	31,9	1,0
Молоко	0,1	8,9	21,2	1,9	99,1	87,2	66,3	92,7	0,8	3,1	7,5	0,4

В таблиці 4 відсутній канал „заготівлі споживчої кооперації”, які до 1991 року були другим за значимістю в реалізації агропродукції. Це обумовлено тим, що на сьогодні заготівельна галузь системи у загальних обсягах реалізації окремих видів агропродукції закупляє від 0,1 до 0,3%. Зміни, які відбулися за останні десятиріччя, призвели до практичної ліквідації заготівельної галузі системи. Якщо у 1990 році системою було закуплено сільськогосподарської продукції і сировини на загальну суму 3339 млн. крб., у тому числі картоплі – 1069,4 тис. тонн , овочів -1281,8 тис. тонн, фруктів і ягід – 360,5 млн. тонн, м’ясопродуктів – 37,4 тис. тонн, шкірсировини – 4819,1 тис. шт., молокопродуктів -37,4 тис. тонн, яєць – 1707,4 млн. шт., то у 2010 році заготівельний оборот системи становив 752,3 млн. грн., було закуплено – картоплі – 11,4 тис. тонн, овочів – 16,1 тис. тонн, фруктів і ягід – 17,8 тис. тонн, м’яса і м’ясопродуктів – 18,6 тис. тонн, шкірсировини – 32,5 тис. шт., яєць – 35,4 млн. шт., молокопродуктів не закупляли.

Висновки. Таким чином, із 24,4 тис. приймально-заготівельних пунктів функціонують на 1.01.2011 року 563. Таке обвальне скорочення чисельності заготівельних підприємств і обсягів діяльності практично знівелювало роль споживчої кооперації як каналу реалізації сільгосппродукції. Цьому сприяли поява приватних підприємців у сфері закупівель сільськогосподарської продукції і сировини, які працюють у пільгових у порівнянні з заготівельними організаціями системи умовах, фінансові труднощі в системі, скорочення кількості кооперативних виробничих підприємств та обсягів виробленої ними продукції. Разом з тим, при відповідній державній підтримці заготівельної галузі системи вона має потенціал для відродження в перспективі. Крім того, в системі діє мережа кооперативних ринків, які у взаємодії з заготівельними організаціями мають змогу забезпечити ефективну реалізацію закупленої сільськогосподарської продукції і які залишаються одним із важливих каналів її реалізації.

Література:

1.Формування галузевих ринків України : перехідний період [за ред. В.О. Точиліна]. - К.: Фенікс, 2004.- 332 с.